

Бєлавїна Т.І.

Таврїйський національний університет імені В.І. Вернадського

ПЕДАГОГІЧНА СПІЛЬНОТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ОРІЄНТИРІВ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Публікація присвячена аналізу особливостей педагогічної спільноти та її ролі у становленні соціальної картини світу та життєвих орієнтирів молоді в сучасній Україні. Визначені ознаки традиційно провідного інституту соціалізації: консерватизм, уніфікація, обмеження впливу в часі, наявність корпусу професійних соціалізаторів.

Часткова комерціалізація освіти, поступове старіння педагогічного корпусу державної загальноосвітньої школи, відтік із неї молодих, соціально мобільних освітян, соціальна апатія частки вчителів, маргіналізація педагогічної спільноти в окремих її складових частинах зумовили зниження соціальної ефективності та зменшення престижу освіти. Передача наступному поколінню базових цінностей і культурних стандартів, формування соціальної картини світу нової генерації частково обмежується цими тенденціями.

Формалізоване представлення певних інституціональних цінностей педагогічним співтовариством призводить до того, що суб'єктивне значення учителя для учня звужує його роль у формуванні соціальної картини світу дитини. Деміфологізація поглядів на історичне минуле, втрата моноідеологічного переконання молоді призводить до загострення проблем у молодіжному середовищі, її соціальної дезорієнтації, соціальної пасивності молоді, крайніх проявів політизування або аполітичності, радикалізації і нонконформізму по відношенню до цінності більшості, пріоритету споживчих орієнтацій над креативними.

Узагальнені деякі результати дослідження з метою визначення соціокультурного і соціально-психологічного портрета сучасної української молоді за допомогою масового опитування в південних і східних регіонах України, який дозволив намітити спектр проблемного поля її життя.

Підкреслюється важливість детального вивчення проблеми маргіналізації, умов і ресурсів демаргіналізації педагогічної спільноти і його окремих сегментів.

Ключові слова: педагогічна спільнота, професійні соціалізатори, маргіналізація, учнівська та студентська молодь, соціальна картина світу.

Постановка проблеми. В Україні останнім часом відбувається багатомірний процес співіснування та взаємодії нових ідеологій, різних культур та їх представників. Це детермінує формування нової соціальної ідентичності, позитивної та загальної для українського соціуму. Активно залучаються усі страти суспільства в різні види діяльності, які зумовлені появою нових форм власності. На тлі побудови державності активізується включення громадян у нову систему міжособистісних відносин, опосередкованих, поряд з іншим, побудовою демократичних засад суспільства та розвитком культури громадянськості, тобто відбувається інтенсивне вбудовування особистості в різнобічне соціокультурне життя сучасної України.

У таких умовах здійснюється формування загальної та соціальної картини світу дітей, підлітків, юнаків, молоді. Крім того, визначаються їхні життєві орієнтири. Традиційно основними інститутами впливу на становлення особистості вважаються сім'я та школа. Водночас майже два десятиріччя відзначені певною активністю критичного аналізу вітчизняної освітянської системи, яка не встигає за бурхливими змінами суспільного життя, ціннісних уявлень та моделей ідентифікації. Насправді, освіта поступово втрачає цінність для сама по собі і стає метою особи лише задля одержання високого доходу в майбутньому, або, ще гірше, метою «перечекати» соціальні негаразди.

Часткова формальна та тотальна неформальна комерціалізація освіти, поступове старіння педа-

гогічного корпусу державної загальноосвітньої школи, відтік із неї молодих, соціально мобільних освітян, виникнення соціальної апатії частки вчителства, навіть певна маргіналізація педагогічної спільноти в цілому та окремих її складових частин зумовили зниження соціальної ефективності та зменшення престижу освіти.

Обставини та проблеми, які суб'єктивно сприймаються молоддю як такі, що перешкоджають нормальному життю, можна визначити як типові ситуації, що моделюють типову поведінку, прояви якої закріплюються у визначені типової стратегії певної людини, як здатність та готовність до певного вибору та спроможність приймати певні рішення відповідно до життєвих орієнтирів.

Зазвичай засвоювання норм і цінностей актуального соціального простору здійснюється завдяки старшому поколінню, яке може надати молоді необхідні зразки адаптивної поведінки, або завдяки цілеспрямованому впливу професійних соціалізаторів: педагогів, вихователів, психологів у системі освіти, соціальних педагогів, соціальних робітників тощо. Тому для аналізу особливостей педагогічної спільноти та її ролі у становленні соціальної картини світу та життєвих орієнтирів молоді в сучасній Україні слід вважати необхідним визначення широкого спектру таких проблем.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей педагогічної спільноти та її ролі у становленні соціальної картини світу та життєвих орієнтирів молоді в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження
Особливості педагогічної спільноти в сучасній Україні

Під час змін у нашій державі все суспільство водночас опинилося у ситуації дисонансу в усіх його видах та обставинах, які вимагають максимальної актуалізації адаптивних ресурсів особистості. Особливо це стосується молоді, яка найбільш уразлива та найчастіше потребує соціальної допомоги.

В окреслених умовах розвитку Українського суспільства та його майбутнього постала проблема визначення соціально-психологічної специфіки педагогічної спільноти, її поступової часткової маргіналізації, а також з'ясування умов та ресурсів демаргіналізації окремих сегментів освітянського простору, з одного боку, а з іншого – ролі педагогічної спільноти у формуванні соціальної картини світу та життєвих орієнтирів наступного покоління.

Тобто дослідницький пошук у межах цієї роботи спрямований на повернення уваги та

попередній аналіз проблеми часткової маргіналізації педагогічної спільноти, її психологічних складових частин, зокрема значення професії в обмеженні ресурсності суб'єкта педагогічної діяльності та зниженні ефективності його виховного впливу.

«Передача досвіду новим поколінням є онтологічною функцією суспільного організму, виконувати яку потрібно з природнім ентузіазмом і справжньою професійною самовіддачею», – відзначає В.О. Татенко, аналізуючи соціально-психологічні проблеми реформування освіти [12].

Але перехідний період у реформуванні освіти виявився достатньо проблемним та супроводжувався явищами, які спричинили дещо негативні наслідки. Часткова формальна та тотальна неформальна комерціалізація освіти призвела до того, що комерційні навчальні заклади отримали конкурентну перевагу, на відміну від загальноосвітньої школи. Найбільш молода, активна, мобільна, гнучка група фахівців із надання освітніх послуг спрямувала свої професійні зусилля в бік навчальних закладів із недержавними формами власності. Це, у свою чергу, спричинило поступове старіння педагогічного корпусу державної загальноосвітньої школи, відтік із неї молодих, соціально мобільних освітян, виникнення соціальної апатії частки вчителства як інтегрованої спільноти та, певною мірою, маргіналізацію педагогічної спільноти в цілому та окремих її складових частин.

Вищеозначене зумовило тенденцію до втрати частини шару інтелектуалів і інтелігенції, які б не мали ностальгічних переживань стосовно минулого. Їхня основна функція – передача наступному поколінню базових цінностей і культурних стандартів у межах культурно-нормативної системи сучасного суспільства, формування соціальної картини світу нової генерації – частково обмежується цими тенденціями.

Таким чином, традиційний консерватизм системи освіти як функція збереження соціально схвалюваних цінностей та життєвих орієнтирів, матеріальні труднощі на сучасному етапі становлення Української державності, недостатня гнучкість у державному секторі до впровадження нових освітніх технологій зумовили зниження соціальної ефективності та зменшення престижу освіти.

Проблема впливу професії на особистість та професійну групу традиційно вивчалась як взаємозв'язок діяльності і особистості в системі професій «людина-людина», професії та свідомості, але досі не вивчалась у зазначеному контексті.

Теоретичні засади її розроблення складають загальновідомі концепції та підходи: загальнопсихологічні, психолого-педагогічні; соціотехнічні, інженерно-психологічні, професіографічні, представлені дослідженнями Є. Климова [4], О. Малхазова [7].

Специфіка соціальних або комунікативних професій характеризується перевагою ситуацій із високою емоційною насиченістю й когнітивною складністю міжособистісного спілкування. Це вимагає від фахівця значного особистого внеску у встановлення довірчих відносин і вміння управляти емоційною напруженістю у професійному спілкуванні.

До професій типу «людина-людина» відносяться так звані «соціальні», або «комунікативні» професії, для яких характерне «постійне інтенсивне спілкування з колегами, суб'єктами професійної діяльності» а саме це менеджери всіх рівнів, представники професій сфери обслуговування, медичні працівники, працівники сфери освіти (науково-педагогічні працівники закладів вищої та середньої освіти, вчителі, вихователі дитячих садочків), психологи, психотерапевти, психіатри та інші. Є. Клімовим була розроблена чотирирівнева класифікація професій за ознаками предмета, цілей, засобів і умов праці та введено поняття професій типу «людина-людина». До професій типу «людина-людина» відносяться так звані «соціальні», або «комунікативні» професії, для яких характерне «постійне інтенсивне спілкування з колегами, суб'єктами професійної діяльності» [4].

А. Пінес та Е. Аронсон розглядали стан фізичного та емоційного виснаження та інші прояви дисгармонії переживань та поведінки як результат тривалого перебування в емоційно складних ситуаціях [8].

В американській психології предметом дослідження було інше – поняття «втягненості», «залученості» (*engagement*), що було запропоноване Х. Маслач. Його зміст характеризує спрямованість на працю та позитивне ставлення до неї, ентузіазм, енергійність, ефективність» [13].

Особливості професійного стресу, його причини і наслідки у працівників освітніх організацій досліджували Л. Китаєв-Смик [3], А. Реан та А. Баранов [9], Л. Карамушка [2], С. Мітіна [14] та ін.

«Психологічна специфіка стресу залежить як від зовнішніх впливів, так і від особистісного змісту мети діяльності, оцінки ситуації, у якій людина перебуває. Виробнича ситуація можуть

виступати не стільки причиною, скільки приводом для виникнення стресового стану працівників. ... Справжні причини приховані в особистісних характеристиках: світогляді й установках, потребах і мотивах, цілях, стереотипах сприйняття, позиціях у міжособистісній взаємодії, особливостях стресостійкості або усередині особистісної динаміки» [6].

Визначений потребами професії традиційний консерватизм школи, формалізована репрезентація специфічних інституціональних значень, а разом із ними особистісна ригідність професійного соціалізатора, його ностальгічні переживання стосовно минулої визначеності завдань суспільства, моноідеології та логократії стає значною перешкодою для старшого покоління вчительства на шляху соціальної адаптації до змін сучасного українського соціуму. Тому важливо проаналізувати явище маргінальності і визначити особливості взаємозв'язку обмеженої ресурсності суб'єкта педагогічної діяльності та особливостей професійної деформації особистості педагога.

Дотепер у визначенні змісту поняття маргінальності, у практиці використання самого терміну склалося кілька дисциплінарних підходів у соціології, соціальній психології, культурології, політології й економіці, що додає самому поняттю досить загальний, міждисциплінарний характер. Історія виникнення і функціонування терміну «маргінальний» порівняно коротка, але його методологічна універсальність кожен раз зумовлює новий зміст у вивченні найрізноманітніших соціальних процесів. Термін «маргінальний» (маргіналії – від латинського *margo* – край, кордон, межа) спочатку вживався для позначення записів, позначок на полях; в іншому змісті він означає «економічно близький до межі, майже збитковий». Як соціологічний його вперше почав вживати у своєму есе «Людська міграція і маргінальна людина» (1928 р.) американський соціолог Park R.E. [15] (1864–1944 р.р.). Ця робота започаткувала формування уявлень про тип «прикордонної» людини, де поняття маргінальності визначало положення індивідів, що знаходяться на межі двох різних конфліктуючих між собою культур.

За аналогією, вчительство пострадянської епохи знаходиться на перехресті декількох культур: дорадянської (в культурних ресурсах родини, уявленнях про вчительство як взірці інтелігенції, в цінностях, ідеологічних символах власних батьків, бабусь і дідусів), радянської (у межах власного досвіду і власної історії), пострадянської (в нових соціально-культурних орієнтирах, цінностях) та

культури образу майбутнього (в уявленнях і очікуваннях нової генерації). Сучасне вчителство відчуває «моральне сум'яття», яке викликають культурні перетинання на всіх рівнях, до того ж воно ще обтяжено ностальгічними переживаннями за минулою стабільністю, визначеністю, регламентованістю, тотальною норматизацією «радянської школи», переважаючої логократії тощо.

Соціально-психологічна адаптація в умовах різких соціальних змін у суспільстві може призвести до появи кризи особистісно-рольової ідентичності. Нова ситуація існування в соціумі потребує нових знань, підходів, методів соціалізації, вона зумовлює необхідність прагматизації як змісту освіти, так і специфіки засобів педагогічної діяльності. Долання кризи особистісно-рольової ідентичності здійснюється шляхом соціально-психологічної адаптації на груповому та особистісному рівнях.

Маргінальний статус педагогічної спільноти може бути пов'язаний із маргінальною *ситуацією* існування спільноти (в нашому випадку – педагогічної), маргінальною *особистістю* суб'єкта та об'єкта навчально-виховного процесу (педагога, учня або вихованця), маргінальною *групою* (як суб'єктів, так і об'єктів педагогічної діяльності), а також *ситуацією подолання* маргінальної кризи.

Стан маргінальності зумовлений загальною кризою, тому основною ознакою є її вимушеність під впливом зовнішніх обставин. Особливості сучасної соціально-психологічної специфіки маргіналізації педагогічної спільноти визначені втратою колись високого, певною мірою соціального професійного статусу, соціальних зв'язків, ціннісних орієнтацій найбільш освічених груп населення, людей із високим рівнем освіти: вчителство, лікарі, викладачі ВНЗ, наукові співробітники, частина управлінського персоналу тощо.

У періоди соціальної аномії відсутність норм супроводжує інтенсивні соціальні зміни, відбувається руйнування старих норм за відсутності нових, відбувається формування нових основ для конструювання соціальних ролей і, відповідно, статусних позицій. У цілому такий стан визначає маргінальний статус. Типи маргінальних позицій різноманітні. Наприклад, розповсюджений у найбільш важкі часи початку і середини 90-х тип зайнятості привів до появи невизначеної установки стосовно зайнятості: з одного боку, потрібно бути активним, мобільним, вмити «заробляти», з іншого – «щось тримає» в навчальному закладі, в медичній установі чи на підприємстві. Певна кількість фахівців освіти комерціалізували

свою працю, частина втратили роботу за фахом, більшість довгі роки знаходились у стані невизначеності «роботи без оплати».

Величезна кількість педагогів пройшла шлях «човникової економіки», низькокваліфікованої праці у сфері обслуговування, зміни статусу з освітянина на «реалізатора» товарів на ринку тощо, втрачаючи суб'єктивну ідентифікацію з педагогічною спільнотою, змінюючи кардинально зміст соціально-психологічних настанов, розірвавши соціальні зв'язки, які підтримували попередній соціальний статус.

Сучасні маргіналізовані спільноти побудовані соціальними змінами останніх десятиріч із тих «старих» груп, що вже існували в соціальному просторі. Педагогічна спільнота на *макрорівні* може певною мірою розглядатися як маргінальна, як феномен пограничних явищ соціальної структури у зв'язку з реорганізацією або дезорганізацією соціальних систем, як наслідок загальної маргінальності пострадянського соціального простору. На тлі кардинальних змін у суспільстві та побудови державності, громадянськості виникають питання значущості загальнодержавної мови, нових критеріїв ідентифікації («бюджетник», «фрилансер»), питання легітимності нових інститутів (тіньова зайнятість) тощо.

Маргіналізація педагогічної спільноти зумовлена зміною в гірший бік соціоекономічного статусу вчителства. Маргінальність виявляється як феномен змушеного радикального зміщення соціально-професійної структури суспільства та соціального статусу великих груп населення внаслідок кризи та наступних реформ. На перший план виходить проблема необхідності формування нових соціальних рис суб'єктів педагогічної діяльності, здатних займати нові позиції на ринку праці в умовах зміни соціально-економічного контексту (учбові заклади різних форм власності, економічна цензура для учнів тощо).

На *мікрорівні* особливої уваги потребує маргінальний статус індивіда або групи у стані невизначеності в проміжній маргінальній ситуації, яка формує маргінальну людину за Р. Парком [15]. Маргінальна ситуація культурного, ідеологічного шоку, економічної депривації має психотравмуючий вплив та породжує стрес, фрустрації та інші дискомфортні психічні стани, які посилюють психологічне вигорання, професійну деформацію. Така ситуація для частини педагогічного корпусу стає значною перешкодою на шляху інтеграції до нових умов життєдіяльності суспільства. Когнітивний дисонанс, моральна дихотомія,

інтраперсональний конфлікт, втрата попередніх орієнтирів та відсутність нових формують у деякого риси «людини двох світів»: тривожність, ригідність, самотність, невизначеність особистісної цінності та інтерперсональних зв'язків, страх ризику тощо.

Своєрідність змісту цілей і завдань, специфічні вимоги, особливості контингенту учнів так званих елітних за економічною ознакою навчальних закладів, з одного боку, та специфічні умови і режимні вимоги життєдіяльності так званих закритих навчально-виховних установ, з іншого, багаторазово посилюють ізоляцію груп (як фахівців, так і вихованців) від широкого соціуму, істотно збіднюють варіативність соціальних ситуацій їхнього взаємовпливу та системи відносин суб'єкта в соціальній дійсності. Крім того, вони помітно примітивізують систему референтних міжособистісних зв'язків, перешкоджаючи адекватній соціалізації особистості.

Локальна спільнота, прагнучи замкнутися у собі, схиляється до системи персоніфікованих стосунків, які закриті для зовнішнього світу (сім'я, інтимне коло спілкування, корпоративна група, співробітники та вихованці правовиконавчих закладів). Вплив такої спільноти детермінований, по-перше, владою групи (*нормативний вплив, результатом якого є поступливість*), а по-друге, прагненням звирятися із соціальними визначеннями реальності, які базуються, насамперед, на згоді (*інформаційний, результатом якого є інтерналізація*). Тиск групи забезпечує соціальну передбачуваність, озброює її засобами контролю, які визначені ступенем влади.

У локалізованих спільнотах взаємини педагогів і вихованців характеризується переважно рольовим підходом до оцінки один одного. Значущість педагога для вихованця зумовлена, насамперед, ступенем владної позиції дорослого в умовах відносної ізоляції від широкого соціуму закритих учбово-виховних установ, з іншого боку – рольовою позицією фахівця з надання освітніх послуг або ступенем його економічної дискримінації в приватних, так званих елітних навчальних установах.

Орієнтація на учбово-дисциплінарну модель виховання частиною педагогічної спільноти, що ностальгує за минулим, неминуче призводить до яскраво вираженої невідповідності функціонально-рольових очікувань, взаємного неприйняття, незадоволеності стилем взаємодії і спілкування в спільноті в навчальному закладі. Це зумовлює специфічні соціально-психологічні явища, притаманні маргіналізованим групам:

групове вилюднення, психологічну замкненість індивіда всередині групи, корпоративність, порушення спілкування, руйнацію єдності.

Значення педагогічної спільноти у становленні життєвих орієнтирів учнівської молоді в Україні

Сучасна соціальна реальність, переоцінка духовних і матеріальних цінностей, ломка стереотипів, руйнування міфів, майнове розшарування в суспільстві, втрата цінностей, які ще вчора здавались стабільними, зниження надійності соціальних гарантій викликає загострення проблем у молодіжному середовищі, його соціальну дезорієнтацію, соціальну пасивність частини молоді, прояв абсентеїзму, аполітичності, нонконформізму стосовно цінностей більшості, пріоритетності споживчих орієнтацій над креативними.

Узагальнення лише деяких результатів проведеного дослідження з метою визначення соціокультурного та соціально-психологічного портрету учнівської та студентської молоді в південних та східних областях України дозволило окреслити спектр проблемного поля її життєдіяльності.

У ході дослідження були виконані опитування двох молодіжних груп віком 16-17 років (n – 360) та 18-23 років (n – 360). Вибір вікових меж зумовлений відносним зв'язком віку та певних формальних визначень соціального статусу респондентів: 16-17 років – отримання середньої освіти переважної частини молоді в загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладах, період професійного самовизначення; 18-23 років – період професійного становлення, тому була опитана студентська молодь.

Загальну характеристику сучасної молоді дозволяють визначити показники розподілу відповідей із різних аспектів соціального життя та ставлення до нього: довіра та недовіра, оптимізм та песимізм, рівень задоволеності життям та сподівання на краще.

Розподіл відповідей на питання **«Чи довіряєте Ви людям, які оточують Вас?»** свідчить про відносну соціальну лояльність респондентів. «Так» відповіли 44,2% учнів, 30,5% студентів. Невпевненість та недовіру до соціального оточення відчуває майже третина студентів (28,7%), які відповіли однозначно «ні», а також 18,8% учнів. Тобто рівень деперсоналізованої довіри до соціального середовища та ступінь критичного оцінювання соціального оточення та його впливів дещо залежить від вікового та освітнього рівня.

Більш високий рівень довіри, з яким традиційно пов'язують позитивний напрямок очікувань та домагань (44,2%), з одного боку, та відносно низька критичність в оцінюванні соціуму (18,8%), з іншого, притаманні ранньому юнацькому віку. Це може бути джерелом як соціалізуючих впливів позитивного, просоціального змісту, так і уразливості до впливів негативного сенсу. Висока значущість спілкування з однолітками, довіра та референтність оцінних суджень однолітків із різних питань особистісного та соціального життя є важливим ресурсом у розробленні соціалізуючих програм.

Для більш повного розуміння різних сегментів проблемного поля життєдіяльності молоді треба визначити особливості її взаємодії із соціальною реальністю, типові психічні стани, звичні способи реагування на негаразди, в умовах зміни соціального, економічного, культурного контексту в Україні. Відповіді на питання «**Який стан Ви переживаєте найчастіше?**» дозволили визначитись із найбільш типовими психічними реакціями в умовах сучасності.

Лідерами найбільш типових психічних станів є «очікування на краще» та «рішучість покращити своє життя». Водночас викликають стурбованість типові для значної частини досліджених стани втоми, самотності, занепокоєння, роздратування, які свідчать про наявність дискомфорту, стану психологічної небезпеки, тобто про потребу допомоги, підтримки.

Таблиця 1

Результати анкетування про психічний стан

Розподіл за відповідями	% від кількості відповідей	
	учні 16-17 р.	студенти 18-23 р.
самотність	28,7	28,2
очікування на краще	41,4	44,3
занепокоєність	24,3	20,1
роздратування	21,5	24,7
розгубленість	12,7	14,4
рішучість покращити життя	37,0	33,9
співчуття до людей	22,7	7,2
втома	20,4	30,5
терпіння та смирення	14,4	8,6
інше	7,7	5,2

Відповіді на питання «**Чи очікуєте Ви змін на краще у Вашому житті?**» також свідчать про загальний позитивний настрій, певний оптимізм, очікування кращого майбутнього («так» відповіли 81,2% учнів, 77,1% студентів). Оптимізм, прита-

манний переважній більшості досліджуваних, дає надію на долання психотравмуючих ситуацій, на пошук та використання ресурсів для адекватної адаптації та оптимальних стратегій інтеграції у сучасний український соціум. Але недостатньо критичне оцінювання можливого майбутнього виявляє поки ще маловиправдані очікування.

Проблематика, що турбує респондентів, об'єднана питанням «**Які з наведених нижче проблем турбують Вас особисто?**». Проблеми згруповані у блоки по 7 тверджень (соціально-правові, здоров'я, економічні, стосунки).

Безперечними лідерами джерела тривоги та занепокоєння у соціально-правовому блоці є відсутність робочих місць (33% – середній показник для учнів та студентів), корупція в органах влади (29%) та високий рівень злочинності (23%). Це може бути використано у якості змістовної складової частини у розробленнях корекційного інструментарію, спрямованого на оптимізацію інтеграції в соціум. Цікавою є соціально-рольова динаміка ставлення до проблем: більш дорослі респонденти стурбовані *актуальною* відсутністю робочих місць, а юнаки – *перспективною* не отримати робочого місця в майбутньому.

По-різному виглядають відповіді залежно від вікової категорії стосовно корупції (студенти – 29,1%, учні – 19,3%) та високий рівень злочинності (студенти – 14,3%, учні – 23%). На жаль, лише незначну частину респондентів турбує брак освіти як можливого ресурсу вдалої кар'єри та планування майбутнього.

Актуальними для сучасності досліджувані вважають (середні показники): проблеми поширення ВІЛ/СНІД (43,6%), поширення наркоманії (29,3%) та алкоголізму (24,5%) серед молоді, питання сексуальних стосунків, хоча и бентежать, але не віднесені до таких, що потребують значної уваги.

Уявлення молоді про здоровий спосіб життя дозволяють орієнтуватися у смисловому просторі культури здоров'я, але мають поки що недиференційований поверхневий характер. Із віком ставлення до таких соціальних аспектів перестає бути абстрактним, і проблема здоров'я персоналізується, стає станом здоров'я «**моїм та членів моєї родини**». Молодим людям достеменно відомо, що величезна кількість «нормальних» людей палить, випиває, погано харчується і не займається спортом. Ці стереотипи істотно зменшують цінність здорового способу життя. Увага до екології незначна, але з віком зростає (учні – 12,7%, студенти – 24,1%).

Такий стан справ може пояснюватися або нестачею спеціальних інформаційно-

просвітницьких матеріалів з означеної тематики, або недостатнім доступом до таких матеріалів.

Актуальною сферою проблем майже для всіх опитаних є сфера соціальних контактів: стосунки в сім'ї (учні – 24,3%, студенти – 39,2%), з друзями та однолітками або самотність (учні – 24,5%, студенти – 38,7%), стосунки з особами протилежної статі (учні – 13,2%, студенти – 16,0%), страх не виправдати очікувань, зовнішність (учні – 33,8%, студенти – 38,1%). Є потреба навчитись спілкуватися, знаходити спільну мову з різними людьми, бути асертивними, вміти казати правду, подолати дискомфорт у спілкуванні.

Відповіді на питання «**На чію допомогу за скрутних життєвих обставин Ви розраховуєте насамперед?**» найбільш точно характеризують типові ресурси вирішення завдань особистістю, типові способи планування нею майбутнього, екстернальність – інтернальність адаптивних стратегій. Отримані результати свідчать про деяку екстернальність значної частини опитаних, тобто для них типовими є спрямованість очікувань у зовнішній світ, розрахованість на вдачу, друзів, батьків, навіть на бога, а не звертання до власних ресурсів для подолання складних обставин у житті.

Таблиця 2

Результати анкетування про допомогу

Розподіл за відповідями	% від кількості відповідей	
	учні 16–17 р.	студенти 18–23 р.
тільки на себе	56,4	28,2
батьків та родичів	45,3	44,3
друзів і знайомих	21,5	33,9
кохану людину	12,2	17,2
покладаюся на удачу	7,2	30,5
сподіваюся тільки на Бога	6,1	8,6
інше	1,1	5,2

Більшість опитаних висловлюють упевненість в тому, що їхнє майбутнє залежить від них самих, що є природною віковою особливістю даної вибірки респондентів. Цей показник є дещо меншим серед студентства, що пояснюється набутим життєвим досвідом. Надії на батьків, друзів, на бога, державу скоріше пов'язані з особливостями соціальної ситуації, в якій розгортається їхнє життя.

Зрозуміло, що учнівська молодь та студентство розраховують на опіку членів родини, тому що поки не мають власних матеріальних джерел самостійного життя, однак ці показники також свідчать про суб'єктивну важливість сім'ї як

загальнолюдської цінності. Сім'я, будучи найвищою цінністю та ресурсом досягнення значущих цілей, ядром стосунків, водночас може виступати інститутом відтворення дефіциту деперсоналізованої довіри до світу, до соціального середовища, а також деперсоналізованого насилля, соціального тиску в радикалізованій соціальній реальності.

Вивчення настанов стосовно умов досягнення успіху дозволяє визначити зміст і рівень мотивації досягнення успіху, актуалізації креативного потенціалу особистості, позитивного самоствердження особистості, виявлення образу успішної людини у свідомості досліджених.

Деякою мірою в цьому може допомогти розподіл відповідей на питання «**Що є головною запорукою життєвого успіху сьогодні?**». Респонденти надають перевагу утилітарним, прагматичним умовам досягнення успіху: гроші, впливові люди, здатність пристосуватися, але переважає все ж уявлення про те, що успіх може бути досягнутий завдяки розуму.

Таблиця 3

Результати анкетування стосовно умов досягнення успіху

Розподіл за відповідями	% від кількості відповідей	
	учні 16-17 р.	студенти 18-23 р.
розум	66,9	74,1
фізична сила	17,7	15,5
гроші	67,4	74,7
смирнення	6,1	3,4
наявність покровителя	8,3	6,3
знайомство з впливовими людьми	33,7	37,9
уміння пристосуватися (конформістське)	39,2	42,5
знання та дотримання традицій і неписаних законів	7,2	4,0
інше	3,3	

Між тим властива для нашого сучасного життя «приватизація публічного простору» відбувається за рахунок «приватизації корисних людей», використання їх як дефіцитного ресурсу шляхом перетворення на друзів, «друзів наших друзів», членів сім'ї.

Отже, такі дані щодо життєвих орієнтирів стосовно різних аспектів соціального життя серед учнівської та студентської молоді спонукають до серйозних роздумів, оскільки демонструють ту не виправдано малу роль, яку відіграють у цьому важливому процесі такі компетентні інформаційні джерела, якими мали б бути учителі, викла-

дачі, лікарі, шкільні психологи, соціальні педагоги, соціальні працівники.

Таким чином, залежна позиція особи у формально визначених межах системи «педагог – дитина» в умовах загальноосвітньої школи, закладах професійно-технічної освіти різко знижує особистісну значимість дитини для професійного соціалізатора. А це обмежує можливості особистості, що розвивається, бути повноцінно представленою у свідомості референтного дорослого або представників спільноти дорослих.

«Процес соціалізації виявляє і конститує своєрідну владу соціалізаційних дорослих над дитиною, – пише В.О. Васютинський, – які, з одного боку, «зумовлюють її розвиток через спільну діяльність... підтримку інтеріоризаційних та адаптаційних форм соціалізації... водночас ці соціалізаційні дорослі обмежують індивіда в розвитку, закривають перед ним інші можливості, стримують його в його власних намаганнях» [1].

Послідовна реалізація формального функціонально-рольового підходу до організації своєї взаємодії з мікросоціумом закладу змушує педагога діяти в межах норм тієї системи взаємин, що стихійно складається між вихованцями, між співробітниками, між вихованцями і дорослими. Вони сприяють утвердженню такої неформальної структури співтовариств, характер якої може прямо суперечити виховним цілям.

Негативні наслідки маргіналізації педагогічної спільноти здобувають особливо гостру форму в локалізованих групах. Наприклад, у дитячих будинках, школах-інтернатах, у професійно-спеціалізованих інтернатах досить чітко виражене протистояння полярних страт, що практично не знижує інтенсивності спілкування їхніх представників один з одним. Це стає можливим тому, що в закритих співтовариствах цього типу щоденний тісний, хоча й конфронтаційний контакт кожного з кожним є нормою внутрішньогрупового життя. У таких виховних установах неформальні права й обов'язки кожної з внутрішньогрупових страт чітко визначені в неписаному зводі правил і норм «іншого життя».

Незважаючи на відомі особливості неформальної інтрагрупової структури закритих співтовариств, загальні риси внутрігрупового «устрою» дозволяють говорити про соціально-психологічну подібність таких груп. Повна концентрація неформальної влади в руках явної меншості, дискримінаційні за своїм змістом й відверто антигуманні за формою способи впливу цієї меншості на внутрішньогрупову більшість, «кастова» за своїм

характером інтрагрупова статусна диференціація, високий ступінь персоналізованості еліти «у свідомості деперсоналізованої основної маси спільноти» – це основні показники життєдіяльності груп різної локалізації [5].

Це потребує розгляду всієї сукупності таких спільнот як маргінальних, як груп, здатних за відповідних обставин перетворитися на корпоративні угруповання з яскраво вираженою асоціальною спрямованістю.

Важливим буде спрямувати соціалізуючий вплив таким чином, щоб, наприклад, формувати особистісну відповідальність, підвищити самооцінку молодій людині, її впевненість у власній спроможності досягти чогось значного або подолати щось зайве.

Висновки. Освітня система традиційно виявляється ведучим інститутом соціалізації та має специфічні ознаки: цілеспрямований характер впливу для відновлення існуючої суспільної системи (консерватизм), наявність уніфікованої ідеальної моделі соціалізації (уніфікація), тимчасовість впливу, наявність корпусу професійних соціалізаторів.

Формування соціальної картини світу в процесі трансляції актуального для певного історичного періоду знання здійснюється в системі взаємодії учня з професійним соціалізатором.

Педагогічна спільнота репрезентує специфічні інституціональні значення досить формалізовано та певною мірою анонімно, що зумовлює звуження суб'єктивної значущості вихователя для вихованця. Ступінь суб'єктивної значущості особистості педагога, його референтності для дитини, підлітка, юнака поширює в нього діапазон варіацій картини світу.

Основні питання в розробленні визначеної проблеми пов'язані з активним пошуком можливостей і шляхів демаргіналізації спільноти або індивіда, що передбачає концентрацію зусиль на звуженні границь «маргінального прориву», виокремлюванні конструктивного напрямку розвитку сучасної педагогічної спільноти, що здатна змінити положення справ у маргінальній суспільній ситуації.

Основним джерелом інформування з питань, що особисто цікавлять та турбують більшість підлітків, юнаків та молоді, є друзі, однолітки, знайомі, члени родини тощо. Другим за потужністю інформаційним джерелом є телебачення, радіо, періодичні друковані видання. Третім за рейтингом (але з невисокими показниками) джерелом інформації для школярів є вчитель, хоча саме він

має відігравати одну з найважливіших ролей у житті підлітка, хоча з віком його роль знижується на користь спеціальної літератури, ної картини світу та визначення життєвих орієнтирів незначна.

Список літератури:

1. Васютинський В.О. Інтеракційна психологія влади. Київ : Вид-во Київ. славіст. ун-ту, 2005. 492 с.
2. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту : навч. посібник. Київ : Либідь, 2004. 424 с.
3. Китаєв-Смык Л.А. Психология стресса. Москва : Изд-во «Наука», 1983. 368 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионала. Москва : Педагогика, 1996. 125 с.
5. Кондратьев М.Ю. Социальная психология закрытых образовательных учреждений. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 628 с.
6. Кулик С.М. Психологічні проблеми професійної адаптації вчителів. *Актуальні проблеми психології. Том 1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія* / За ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М. Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Частина 2, 2001. С. 201–204.
7. Малхазов О.Р. Психологія праці : навч. посібник для студ. Вузів. Київ : Центр учбової літ. (ЦУЛ), 2010. 206 с.
8. Организационная психология : учебник / под общей редакцией А.Б. Леоновой). ИНФРА-М Москва, 2013. 429 с.
9. Реан А.А., Баранов А.А. Факторы стрессоустойчивости учителей. *Вопросы психологии*, 1997. № 1. С. 45–54.
10. Словник іншомовних слів. Київ, 1975. С. 413.
11. Социология образования перед новыми вызовами («круглый стол»). *СОЦИС*. 2000. № 6. С. 65–66.
12. Татенко В.О. Соціально-психологічні проблеми реформування освіти: спроба системно-типологічного аналізу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2005. № 10(13). С. 15–35.
13. Maslach C., Jackson S. E., Leiter M. P. *Maslach Burnout Inventory Manual* (4 Edition). Palo Alto, California: Consulting Psychological Press, Inc., 1997. P. 46–71.
14. Mitina S.V. The factors of emotional burnout of the teacher of the higher educational institution. *Psychological and pedagogical problems of modern specialist formation*. Warsaw : ANAGRAM Publishing House, 2017. № 1. P. 34–37.
15. Park R.E. Human migration and the marginal man. *Amerikan Journal of Sociology*. Chicago, 1928. Vol. 33. № 6. P. 881–893.

Bielavina T.I. THE PEDAGOGICAL COMMUNITY AS A FACTOR FOR THE FORMATION OF LIFE ORIENTATIONS OF STUDENTS AND STUDENTS OF UKRAINIAN YOUTH

The signs of the traditionally leading institution of socialization are defined: conservatism, unification, limitation of influence over time, the existence of the corps of professional socializers. Formalized representation of specific institutional values by the pedagogical community causes the subjective significance of the teacher to narrow the pupil, his role in shaping the social picture of the child's world. It is emphasized the importance of a detailed study of the problem of marginalization, conditions and resources of the demarginalization of the pedagogical community and its separate segments.

Demifologization of views on the historical past, the loss of the mono-ideological conviction of youth causes aggravation of problems in the youth environment, its social disorientation, social passivity of youth, extreme manifestations of politicization or apolitical, radicalization and nonconformism in relation to the values of the majority, the priority of consumer orientations over creative ones. Some results of the research are summarized in order to determine the socio-cultural and socio-psychological portrait of modern Ukrainian youth through a mass survey in the southern and eastern regions of Ukraine, which allowed to outline the spectrum of the problem field of its life.

Key words: *pedagogical community, professional socializers, marginalization, pupils and students youngsters, social picture of the world.*